

חוכמת המעשה

התערבות קבוצתית עם אימהות שילדיהן הוצאו מהבית

גלית הראל, תהילה עצמון, ליאת שפירא ורחל דקל

ההחלטה בדבר הוצאת ילדים מהבית מתוארת בספרות כתהליך מורכב וסבוך, המעורר קשיים רבים בקרב המשפחות. המאמר הנוכחי מתאר עבודה קבוצתית עם אימהות לילדים, שהוצאו בכפייה ממשמורתן בידי רשויות הרווחה ובתי המשפט, והושמו במסגרות חוץ-ביתיות. המאמר מתאר היבטים תיאורטיים ויישומיים בעבודה טיפולית עם האימהות שעושות עובדות סוציאליות לחוק נוער אשר ליוו את הילדים בהליכים המשפטיים מתוקף חוק עד להוצאתם מהבית. מטרת הקבוצה היו: סגירת מעגל והבניה של קשר מחודש עם שירותי הרווחה והעובדות הסוציאליות לחוק נוער; סיוע בשינוי מצבן הרגשי של האימהות – עיבוד האובדן והפרידה מהילדים והבניה מחודשת של תפקיד ההורות לאור יציאת הילדים מהבית לפנימייה. מניחוח התהליך הקבוצתי עולה כי הטיפול הקבוצתי שינה את תחושתן של האימהות ביחס לעצמן וביחס לאחרים. השינוי בא לידי ביטוי בקשר שלהן עם ילדיהן, בקשר עם המטפלים של הילדים בפנימייה ובקשר עם מנחות הקבוצה. העבודה הקבוצתית מבליטה את הצורך בטיפול בהורים תוך כדי ההליך של הוצאת הילדים מהבית ובסיומו.

מילות מפתח: הוצאה של ילדים מהבית, עו"ס לחוק נוער, התערבות קבוצתית

מבוא

הגנה על קטינים נזקקים באמצעות הוצאתם מבית הוריהם וטיפול בהם במסגרות חוץ-ביתיות, זו אחת מתוכניות הטיפול המורכבות ביותר, המתבצעת בעקבות הזנחה או אלימות במשפחה, במסגרת שירותי הרווחה במדינת ישראל. נתונים סטטיסטיים מלמדים כי כל שנה כ-8,000 עד 10,000 ילדים בממוצע יוצאים מבתיהם לפנימיות או למשפחות אומנה (סלונים-נבו ולנדר, 2004). בשנת 2009 הושמו על ידי משרד העבודה

והרווחה 6,777 ילדים בפנימיות לילדים בסיכון. מתוכם 2,305 (כשליש) הושמו בצו בית משפט על פי חוק הנוער, טיפול והשגחה (ילדים בישראל, 2011). הספרות מתארת שלוש סיבות עיקריות להזנחה, לאלימות במשפחה ולהוצאת ילדים מהבית (לביא, 2000; Abidin, 1995): (1) קשיים בתפקוד ההורי ומסוגלות הורית נמוכה (כגון הזנחה, מחלות נפש של ההורים, התעללות, התמכרויות ועוד); (2) קשיי תפקוד של הילדים (בעיות בתחום הרגשי, הנפשי, ההתנהגותי והלימודי); (3) בעיות מעורבות – קשיים בתפקוד ההורי וקשיי תפקוד של הילד היוצרים אינטראקציה שלילית הורה-ילד (לביא, 2000). ואכן, תוצאות מחקרם של דולב, בנבנישתי וטימור (2001) מלמדות כי רוב הילדים המגיעים לוועדות החלטה (75%) סובלים מהזנחה קשה, 15% סובלים מהתעללות פיזית ו-10% מהתעללות או חשד להתעללות מינית.

תהליך האבחון וקבלת ההחלטה על הוצאת ילדים מהבית כולל דיון מעמיק ושיקול דעת מקצועי, שכן ההחלטה בדבר הוצאת ילדים מהבית היא גורלית. בזירת ההחלטה ובביצועה נמצאים יחד עובדים סוציאליים לחוק הנוער מחד גיסא, והורים בשעת משבר מאידך גיסא. שני הצדדים אמורים לחבור יחדיו ולפעול במשותף למען הילד (סימקין וסדן, 2007).

מחקרים תומכים בכך, שהקשר שנרקם בין עו"ס לחוק הנוער לבין המשפחה, ומידת שיתוף הפעולה ביניהם, הם בעלי משמעות רבה לעניין קבלת ההחלטות (וולפספלד, 1999; כורזים, 1996; לאופר, 1991; לויט, 1999; Hagenstad, 1991; Sanders, Jackson, & Thomas, 1996). ברם, הספרות מלמדת כי המונח "שיתוף פעולה" הוא בעייתי, משום שלא מדובר על תהליך הדדי, שבו שני צדדים משתפים פעולה זה עם זה, אלא על ציפייה שצד אחד יתאים את עצמו לתנאים שמציב הצד השני. הלכה למעשה, תהליך קבלת ההחלטה מאופיין כקונפליקטואלי וקשה (Rosenfeld et al., 1997).

במאמר הנוכחי מתוארת התערבות קבוצתית שנערכה עם אימהות לאחר שילדיהן הוכרו כנוזקים והוצאו מהבית שלא מרצונן, מתוקף חוק. ייחודה של ההתערבות בהנחיית הקבוצה בידי עובדות סוציאליות לחוק הנוער, אשר ביצעו את ההליך של ההוצאה מהבית.

הקשיים העולים במפגש בין ההורים לעובדים הסוציאליים לחוק נוער

המפגש בין עובד סוציאלי לחוק נוער לבין הורים, והמאבק על הוכחת אי המסוגלות ההורית, הופך לעיתים לזירת התגוששות בשלב קבלת ההחלטה ובשלב הפנייה לבית המשפט בשל התנגדות המשפחה וחוסר האמון שלה במערכת הרווחה (Ben Yehuda, Attar-Schwartz, Ziv, Jedwab, & Benbenishty, 2010; Rosenfeld)

(et al., 1997). עובדים סוציאליים לחוק נוער, המייצגים את טובת הילד, נוטים לטעון להעדר מסוגלות הורית, קרי, נוטים להאדיר את אי היכולת ההורית וממעייטים להזכיר את התחומים שבהם ההורים מתפקדים. לעומת זאת, ההורים נוטים להאדיר את התחומים שבהם הם מתפקדים, ונמנעים על פי רוב מלהזכיר את התחומים שבהם הם זקוקים לעזרה. לפיכך המאבק המשפטי מעצים את המשבר, מצריך אנרגיה רבה ומעכב את הטיפול עד לקבלת החלטות בית המשפט (לאופר, 2005; לויט, 1999).

תימוכין נוספים למפגש הקונפליקטואלי בין הצדדים יש במחקרן של סימקין וסדן (2007). הן טוענות כי ברוב המקרים החוויה של האימהות שונה מזו של עובדות סוציאליות לחוק נוער. לעיתים קרובות מערכת הרווחה רואה את טובת הילד הנמצא בסיכון, והוצאת הילד נתפסת כהצלה. ואילו ההורה רואה במרבית המקרים את ההליך כהרסני: המערכת מפקיעה את השליטה מידי ההורה ואינה מספקת פתרונות הולמים לבעיות המורכבות ולתחושת חוסר האונים. ההורה חש תסכול, חוסר אונים וערעור הביטחון בעצמו וביכולתו ההורית.

הורים, שילדיהם הוצאו מהבית באמצעות שימוש בסמכות חוקית בידי רשויות הרווחה נגד רצונם, מרגישים במשך זמן רב כעס גדול על הרשויות ולעיתים אף על הילד (Jenkins & Norman, 1972). במחקרה של לביא (2000) שנערך בישראל עולה כי מרבית האימהות דיווחו, שהעובדים הסוציאליים לא הכינו אותן לפרידה הקרבה ואף לא שוחחו עימן על רגשותיהן. הן נטו לפרש את העדר הקשר בתקופה זו כדחייה וכחוסר אכפתיות מצד העובדות הסוציאליות. לעיתים הובילו רגשות אלה לעימותים בין האימהות לעובדות הסוציאליות ולרצון להפסיק את הסידור בפנימייה. במיוחד בלט מיעוט הקשר עם העובדות הסוציאליות לאחר הליך ההשמה.

רגשותיהן של האימהות בעקבות הפרידה מילדיהן

לאחר הליך ההשמה נותרות מרבית האימהות ללא תמיכה מקצועית טיפולית וללא כל מערכת תמיכה חברתית (לביא, 2000). ההתמודדות עם הבושה והתיוג החברתי בעקבות הליך הוצאת הילדים מהבית והפרידה מהם, גורמים לירידה קשה בדימוי העצמי של האימהות, ולעיתים קרובות אף להסתגרות חברתית ולהימנעות מקשר עם שירותי הרווחה, למרות הצורך בקשר ובסיוע (שכטר, 2005). גורמים אלה יכולים להסביר את תחושת חוסר האונים של האימהות ואת רגשותיהן הקשים (לביא, 2000).

כמו כן, מחקרים מתארים ביטויים של אבל ואובדן, שמרגישים ההורים כלפי ילדיהם (הויזליך, 1986; שכטר, 2005; Rejent, 1991). ההורים חווים אובדן משמעותי בעקבות הפרידה מילדיהם, ולעיתים תחושת האובדן אף מועצמת ונחווית כמוות.

ג'נקינס ונורמן (Jenkins & Norman, 1972) טבעו את המושג "חסך ילדי" בדומה למושג "חסך אימהי", שהמשיג בולבי (Bowlby, 1973), בפרידה מן הילד ובהעדרו. במחקר-אורך מצאו החוקרים אצל ההורים כמה רגשות עיקריים: עצב, כעס, מרירות, דאגה, עצבנות, אשמה, בושה וריקנות וקהות חושים, גם כחמש שנים לאחר הוצאת הילדים מהבית. אולם כאשר ההורים הכירו בנחיצות הסידור הופיעו גם רגשות של הקלה והכרת תודה בחלוף הזמן.

רגשות דומים מוזכרים במחקרה של לביא (2000): רגשות חיוביים (גאווה ותקווה) כאשר האימהות עברו הכנה לקראת היציאה של הילדים לעומת רגשות שליליים (עצב, דאגה, כאב) כאשר האימהות התנגדו להוצאת הילדים מהבית. לביא ערכה השוואה בין אימהות אמריקאיות לאימהות ישראליות בחוויותיהן האישיות, ומצאה כי האימהות הישראליות מדווחות על חוויה רגשית קשה יותר ומורכבת יותר ביחס לפרידה לעומת האימהות האמריקאיות. אחד ההסברים לכך הוא שהתרבות היהודית-ישראלית מהגישה ערכים של משפחתיות וקרבה, ואת תפקידה של האם בגידול ילדיה.

לביא הציעה כי שני גורמים מרכזיים משפיעים על דפוסי התגובה הרגשית של האימהות. הראשון הוא הפירוש שהאם נותנת לעצמה ולסביבתה אודות "אחריותה" להשמה במסגרת חוץ-ביתית. הגורם השני הוא אופי הליווי של העובד הסוציאלי את חוויית הפרידה של האם. ליווי הולם, הכולל הכנה של בני המשפחה, והמשך קשר וזמינות של העובד הסוציאלי עם המשפחה גם לאחר ההשמה, עשויים להקל מאוד על החוויה הרגשית הקשה של האם.

התערבויות ותוכניות טיפוליות עבור הורים מתעללים

מסקירת הספרות התיאורטית והמחקרית עולה כי יש מעט מאוד תוכניות טיפוליות עבור אוכלוסיית ההורים שילדיהם הוצאו ממשמורתם מתוקף חוק ובניגוד לרצונם (כורזים, 1996; לאופר, 1991; לויט, 1999). ממעט התוכניות הקיימות עולה כי הן מספקות מענה בעיקר עבור הילדים. כך לדוגמה, תוכנית "יחדיו", או מערכת תומכת הורות להורים מכורים לסמים, עוסקות במציאת פתרונות לצרכי הילדים – קשיי הפרידה שלהם מההורים הקשר עימם והסתגלותם למסגרות חדשות – ואינן כוללות את חוויותיהם של ההורים בתהליך הפרידה מילדיהם (ברקוביץ, 2003; וינר ווינר, 1990; לויט, 1999; שכטר, 2005; Morrison, Mishna, Cook & Lewis, 2011; Aitken, 2011).

יחד עם זאת, סקירת הספרות מראה כי יש תוכניות שנותנים שירותי הרווחה להורים המתעללים בילדיהם, ושנמצאו יעילות. תוכניות אלו משלבות עבודה קבוצתית וכוללות התערבויות תמיכתיות, כגון מיומנויות הוריות, שליטה על כעסים, והתמודדות

עם לחץ (Johnson, 1999). התהליכים הקבוצתיים מאפשרים לחברי הקבוצה לשנות את חווייתם ביחס לעצמם, ולדבר על החרדות שלהם ועל תגובות הכעס שלהם. במחקר הערכה שנעשה על קבוצה טיפולית בגישה תמיכתית עבור אימהות שהזניחו את ילדיהן, נמצא שיפור באינטראקציה של האימהות עם ילדיהן ועם שירותי הרווחה למען הילד (Marziali, Damianakis, Smith, & Trocme, 2006). מחקר אחר השווה בין שתי קבוצות של אימהות המכורות להרואין ושנמצאו בסיכון להתעלל בילדיהן. בקבוצה אחת קיבלו האימהות טיפול במתדון לצד פסיכותרפיה קבוצתית תמיכתית; בקבוצה השנייה קיבלו האימהות רק מתדון ולא השתתפו בפסיכותרפיה קבוצתית תמיכתית. נמצא כי האימהות שהשתתפו בקבוצה הראשונה ביטאו מעורבות רבה יותר עם ילדיהן, רמות נמוכות יותר של סיכון להתעלל בילדיהן והסתגלות חברתית טובה יותר לעומת האימהות מהקבוצה השנייה (Luthar & Suchman, 2000).

שכטר (2005) מציעה תוכנית התערבות ממוקדת במשפחות שילדיהן הוצאו מהבית לפי המלצות ועדת ההחלטה. לדבריה יש לשלב טיפול בילד ובמשפחתו בשלב ההכנה לקראת השמה במסגרת חוץ-ביתית עם טיפול שיקומי במשפחה. לדעתה, עבודה רגישה ומתאמת עם ההורים עשויה להקל את כאבם של ההורים, וכפועל יוצא לחזק אותם לקראת המשך תפקודם ההורי עם ילדיהם שבפנימייה ועם ילדיהם שנשארו בבית. למרות ההמלצות, לא נמצא בארץ תיעוד על קבוצות והתערבויות עבור אימהות שילדיהן בסיכון, למרות חשיבות הנושא ולמרות הרגשות המלווים את האימהות בתהליך הוצאת ילדיהן מהבית.

תיאור ההתערבות והתהליך הקבוצתי

הרציונל להקמת קבוצת אימהות בשירותי הרווחה

סקירת הספרות והניסיון הטיפולי מלמדים כי תהליך הוצאת הילדים מהבית בצו בית משפט לנוער מאופיין בהתנגדות, כעס והסתגרות, בושה, תיוג חברתי, דימוי עצמי נמוך ובדידות גדולה של ההורים. הם מרגישים פעמים רבות בודדים וקטנים מול מערכת גדולה ומשומנת (לביא, 2000; שכטר, 2005; Ben Yehuda et al., 2010). מסקירת הספרות אפשר להסיק כי אף על פי שהאימהות נזקקות מאוד לעיבוד חוויותיהן הרגשיות ולהמשך תמיכה וליווי מקצועי, הן לא זכו לכך מספיק. מרבית האימהות הדגישו חוויה שלילית בקשר שלהן עם מערכת הרווחה, תחושה שמבקרים אותן, העדר תמיכה והעדר נגישות. המאמר הנוכחי מתאר ניסיון לתקן את הקשר הטיפולי בין מערכת הרווחה לאימהות שילדיהן הוצאו מהבית בצו.

ואלה מטרות הקבוצה:

- א. סיוע בשינוי מצבן הרגשי של האימהות – עיבוד האובדן והפרידה מהילדים. מהספרות עולה מצוקה רגשית חזקה ותחושות אבל של האימהות בדבר הוצאת הילדים מהבית.
- ב. סגירת מעגל והבניה של קשר מחודש עם שירותי הרווחה וגורמים המטפלים בילדים. הכרה במשקעים המוקדמים בקשר של האימהות עם שירותי הרווחה. הבניה מחודשת של הקשרים עם השירותים הנלווים, כמו צוות הפנימייה, אנשי טיפול בקהילה ועוד.
- ג. הבניה מחודשת של תפקיד ההורות בעקבות יציאת הילדים מהבית. שינוי תפקיד ההורות מאימהות לילד בבית לאימהות לילד במסגרת חוץ-ביתית (פנימייה או אומנה); ההתמודדות עם הילדים בחופשות; שמירה על קשר מיטיב עם הילדים בעת שהותם בפנימייה.

תיאור הקבוצה

הקבוצה מנתה 11 אימהות המטופלות באופן פרטני בידי עובדות סוציאליות לחוק הנוער באגף לשירותי רווחה ואשר ילדיהן הושמו בפנימייה. המשתתפות התחייבו לתהליך. ברוב המשתתפות טיפלו שתיים מהמחברות (השנייה והשלישית), עובדות סוציאליות לחוק נוער. המשמורת על הילדים של 9 מהמשתתפות הופקעה באמצעות הליך משפטי. 4 מהמשתתפות עברו חוויה קשה וקיצונית של הוצאת הילדים מהבית למרכזי חירום ב"צו חירום". המשתתפות האחרות קיבלו צו משמורת בהליך רגיל בבית משפט השלום.

התהליך החל באיסוף מידע על אוכלוסיית היעד מגורמים באגף הרווחה (יור ועדת החלטה, ראשי צוותים, פקידי סעד אחרים ועובדים סוציאליים במחלקה), איתור מועמדים, יישוג (reaching out) וראיונות חצי מובנים. השאלות בראיונות התייחסו למוטיבציה של האימהות להשתתף בקבוצה, משך הזמן שחלף מאז שהוצאו הילדים מהבית והאם הן קיבלו טיפול לעיבוד החוויה של הוצאת הילדים מהבית. היתה פנייה גם לגברים, אך רק נשים נענו לקבוצה (ייתכן כיוון שמרבית המשפחות הן חד-הוריות). ממצאים ראשוניים במהלך הראיונות הצביעו על כך, שמרבית האימהות חוו את הורותן ככישלון והביעו חשש רב מיכולתן להיחשף בקבוצה. כמו כן, חלק ניכר מהמועמדות ביטאו אכזבה, תסכול וחוסר אמון בעצמן ובעובדות הסוציאליות. משך הזמן שחלף מזמן הוצאת הילדים מהבית עד לתחילת הראיונות נע מיום-יומיים ועד שלוש שנים. היו אימהות שמיד עם הוצאת הילדים מהבית בפעם הראשונה זומנו לראיונות, והיו אימהות שזומנו לראיונות לאחר הפעם השנייה או השלישית שילדיהן הוצאו מהבית. גם בפעמים אלו משך הזמן המרבי שחלף מזמן הוצאת הילדים מהבית בפעם השנייה עד לתחילת ההתערבות הקבוצתית היה שלוש שנים.

שיטת ההתערבות וטכניקות התערבות

המודל של פסיכותרפיה קבוצתית קצר-מועד של מקנזי וליבסלי (MacKenzie & Livesley, 1983) היה הבסיס להתערבות הקבוצתית, באמצעות פעילות מובנית, הממוקדת "כאן ועכשיו" ובאמצעות טכניקות התערבות תמיכתיות. הכותבים מתארים מודל התפתחותי קבוצתי קצר-מועד, המגדיר חמישה שלבים בהתפתחות הקבוצה. בכל שלב מוזהה מטלה התפתחותית מרכזית, הכוללת סדרה של סוגיות בין-אישיות, שבהן מתמקדת הקבוצה, ושאליהן צריכה הקבוצה להתייחס כדי להמשיך ולהתפתח. לכל שלב חשיבות פונקציונלית הן עבור הקבוצה כשלם והן עבור היחיד.

בפסיכותרפיה קבוצתית תמיכתית הקשר הטיפולי חשוב לביסוס הקבוצה. המנחה אינו ניטרלי. הוא מבטא קבלה וכבוד למטופלים. כמו כן מתפתחים יחסים שאינם ניטרליים בין חברי הקבוצה. השיח הטיפולי מתמקד במטרות ספציפיות כדי שהחברים יסייעו זה לזה. כאשר יש העברה שלילית בקבוצה – במיוחד כאשר היא פוגעת בתהליך הקבוצתי – היא מטופלת, ובמקומה מנסים ליצור חוויה חיובית מתקנת. כמו כן, מתמקדים בזיהוי ובתיאור של צורות חשיבה והתנהגות, שיפור הערכה עצמית באמצעות עידוד, הכרה בתהליכים והחדרת תקווה (MacKenzie, 1997). היתרונות של מודל התפתחותי קבוצתי קצר-מועד מתמקדים באירועים, שהם קריטיים להקמה מהירה של הקבוצה. מבחינת מאפייני הקבוצה יש הומוגניות הן במאפיינים האישיים של החברים המשתתפים והן בכעיות או בנושאים שעומדים המשתתפים רוצים להתמודד בקבוצה ומחוץ לה (Poey, 1985).

תיאור המפגשים והתהליך הקבוצתי

מסגרת הקבוצה (setting)

פעילות הקבוצה כללה 12 מפגשים, אחת לשבוע בשעות הערב, כל מפגש ארך שעה וחצי. הנחו את הקבוצה שתי עובדות סוציאליות לחוק נוער במחלקה לשירותים חברתיים. הפעילות לוותה בהדרכה מקצועית. הפעילות הקבוצתית הייתה מובנית וכללה שימוש באמנות כגירוי לדיון וליצירת דינמיקה בין האימהות. המפגשים התקיימו מחוץ למשרדי אגף הרווחה, במועדונית שכונתית מרווחת ומטופחת, מתוך מחשבה כי היציאה הפיזית מהאגף תאפשר דיאלוג מסוג אחר. המפגשים נפתחו בכיבוד קל ושתייה ביוזמת המנחות. בהמשך, כשגברה תחושת האינטימיות והמחויבות לקבוצה, החלו הנשים להתנדב בעצמן להביא כיבוד מעשה ידיהן. תיאור המפגשים והתהליך הקבוצתי מבוסס על רשימות שרשמו שתי מנחות הקבוצה מיד לאחר כל פגישה. התייעוד כלל את תוכנית המפגש שהתקיימה ואת תגובות המשתתפות בכל מפגש.

פגישות 1-2

מטרת שתי הפגישות הראשונות הייתה ליצור מסגרת קבוצתית בטוחה ומוגנת, שבה יכולות המשתתפות לחשוף את כאבן, את כעסיהן ואת משאלותיהן בצורה פתוחה וחופשית. כדי לאפשר מסגרת שכזו, נערך חוזה קבוצתי כבר במפגש הראשון, המציב גבולות ברורים של המסגרת (setting) – סודיות, זמני פגישות ומתן אפשרות למשתתפות לבטא במילים את ציפיותיהן מהקבוצה ואת מטרותיהן. התכנים שעלו היו הצורך בקבלה, הערכה, כבוד הדדי, וחשש מחשיפה, וכן עיבוד הקשיים הרגשיים שהתעוררו בעקבות הוצאת הילדים מהבית והגעגועים אליהם, והתייחסות לחזרתם הביתה. האימהות ביטאו את הגעגועים לילדיהן באמצעות המטפורה "החדר הריק בבית", ואת חוויית ההורות החסרה כשבר פיזיולוגי.

המנחות ערכו סבב היכרות בעזרת קלפים טיפוליים, שבו האימהות הציגו את עצמן באמצעות חוויה חיובית מההורות שלהן. התכנים המרכזיים שעלו התייחסו לאירועים ספציפיים שבהם האימהות ביטאו דאגה וטיפלו בילדיהן. למשל, אחת האימהות סיפרה על הדאגה שחשה בזמן ניתוח שעבר בנה, אשר נולד עם שפה שסועה. אם אחרת סיפרה על בנה שמבטא אהבה לזולת בעקבות החינוך לערכים שהנחילה לו. כן בלטה נקודת המבט של האימהות על תפקידים רגשיים וקונקרטיים שמילאו הילדים בבית וחסרונם. למשל, תפקיד הילד ההורי: ילד המכין לאם סלט כשהיא חולה, ילדה המביאה לאם פרחים לאחר שהתאלמנה מבעלה.

בשל התכנים הרגשיים עלו מתוך הקבוצה גם קולות שהביעו התנגדות להמשך התהליך הקבוצתי. האימהות סיפרו על קושי להיחשף מול מנחות הקבוצה. שתיים מהמשתתפות לא הגיעו למפגש השני. אחת המשתתפות אמרה:

באתי לסגור אתכן חשבון. לקחתן לי באכזריות שלושה ילדים ונשארתי לבד עם ארבע קירות... כשבכיתי לא שמעתם אותי... מי שמע על כזה דבר לקרוע ילדים מאימא בכוח.

אם אחרת הביעה זעם רב על ועדות ההחלטה ותיארה את הישיבה בהן כחווייה קשה ומשפילה:

ישבתי שם אימא אחת מול 8 נשים מכובדות, שבטוחות שהן יודעות הכול, ושכאמת אין להן מושג על החיים שלי, מעולם לא ראו את הבית שלי והן מרשות לעצמן לקבל החלטות על הילדים שלי! מה הן בכלל מבינות על כאב של אימא ועל געגוע של ילדים שרוצים הביתה. איזה סיכוי היה לי בכלל לשכנע אותן שאני מסוגלת? מה הן חושבות, שהן האלוהים בכבודו ובעצמו? כמה כוח יש להן בידיים? במקום לעזור לי עם כל החיים שאני עברתי, במקום לשקם אותי – לקחתם לי את הילדים.

המנחות אפשרו לאימהות לבטא את הכעסים כלפיהן וכלפי הרשויות, מתוך

אמפתיה וכבוד לאימהות. כמו כן, המנחות קידמו הבנה של האימהות כלפי התנהגותן ההורית הבעייתית בתקופה שבה הילדים הוצאו מבתיהם. המנחות מצאו לנכון ליצור קשר טלפוני עם האימהות שלא הגיעו לקבוצה ואפשרו להן לבטא במילים את התנגדותן. לאחר שיחה משותפת עם המנחות מחוץ לקבוצה, השתכנעו המשתתפות להגיע להמשך הפגישות.

פגישות 3-5

מטרת פגישות אלה הייתה לסייע לאימהות להכיר בצרכיהן, להתבונן ברגשותיהן ולהבין את הקשר בין ההורות שיכלו להעניק בתקופות משבר לבין הוצאת הילדים מהבית. האימהות התבקשו לבחור קלפים טיפוליים, המתארים כיצד תופסים אותן אחרים משמעותיים בזמן משבר.

אחת האימהות בחרה להציג תקופה שבה הייתה מחוץ לבית – במקלט לנשים מוכות, שם ליוותה אותה מנהלת המקלט, עודדה ותמכה בה. המנהלת ביטאה אמון בה וחיזקה אותה.

היא אמרה לי: את אימא טובה. זה נתן לי כוח. גם לי וגם לילדים שלי. אז הייתי חלשה, חסרת אונים, בלי כוח, חסרת ביטחון. הייתי במשבר מאוד גדול. עכשיו אני חזקה.

משתתפת אחרת סיפרה שהסתירה מהוריה את הגירושין שלה. כאשר נודע לאמה דבר הגירושין היא התנכרה אליה:

אין לי עוד בת. אני יושבת עליה שבעה. חיכיתי למילה טובה, אך לא הייתה כזו מאימא שלי. היא אישה פרימיטיבית. אף פעם לא תמכה בי.

משתתפת נוספת סיפרה על משבר ההגירה ועל כך שבעלה הידרדר לסמים: הייתי סגורה, מופנמת. המנהלת שלי בעבודה אמרה לי: את יכולה לשתף אותי. אני כמו אימא בשבילך. היא אמרה לי שאני אימא טובה, חזקה, היא ראתה הכול. היא אוהבת אותי. דרכה למדתי להיפתח, להיעזר לשתף.

בהמשך סיפרו המשתתפות סיטואציות חיים בתקופת הילדות שנחוו כקשות, כגון: אלימות במשפחה, הזנחה, החמצה של הילדות. אחת המשתתפות סיפרה:

אני יודעת שגדלתי עם פצעים מהבית. הייתי כמו שפחה בבית, שמגדלת את אחיה הקטנים.

משתתפת אחרת סיפרה שגדלה עם אב חורג, אשר התעלם מנוכחותה, למרות הצורך שלה בהרבה חום ואהבה.

האימהות הביעו צער על כך שאינן יכולות להעניק לילדיהן את צרכיהם. האימהות

גלית הראל, תהילה עצמון, ליאת שפירא ורחל דקל

דיברו גם על רגשות אשמה. אחת האימהות, אשר ילדיה הגדולים יותר נלקחו ממנה לפני שנים רבות, בהיותה מכורה לסמים קשים, סיפרה כי רגשות האשם והבושה מטרידים ומציקים לה גם 15 שנה אחרי כן. שאר האימהות חיזקו את דבריה וסיפרו על תחושת בדידות וניכור מצד משפחתן ומצד החברה בעקבות הוצאת הילדים מהבית.

המנחות השתמשו בטכניקות תמיכתיות: ביטויים של חום, אמפתיה והתייחסויות חיוביות לתכנים הכואבים שהעלו המשתתפות, אשר הקלו על תחושות האשמה שלהן. אחת המשתתפות ביטאה את הקושי להעניק לילדים תחושה של ביטחון ויציבות: אני עוברת מדירות לדירות ולא מסוגלת לתת לילדים שלי יציבות. אני משתדלת, אבל לא מצליחה, וזה כואב לי.

אימהות אחרות חיזקו אותה וניסו להחדיר בה ובעצמן את האמונה, שהשאיפה להחזיר את הילדים הביתה יכולה לחזק אותן. גם המנחות עודדו את חברות הקבוצה בהיבט זה. המנחות אמרו שהשינויים שהמשתתפות עוברות וההתמודדות שלהן עם המשברים בחייהן, עשויים לסייע להן בחזרתם של הילדים הביתה. יתרה מכך, המנחות ציינו לדוגמה את אחת המשתתפות אשר ילדיה הוחזרו לה בשלב זה של הקבוצה.

פגישות 6-8

מטרת הפגישות האלה הייתה לסייע לאימהות להכיר בצרכי ילדיהן כנפרדים מהן וביתרונות של הפנימייה, כמסגרת שיכולה למלא אחר הצרכים התפתחותיים של הילדים. האימהות התבקשו לספר על ילדיהן באמצעות התמונות של הילדים. הן התייחסו למראה של הילדים, לדמיון בינן לבין הילדים, לצורך של הילדים בביקורים שלהן, וליתרונות של הפנימייה כמסגרת שומרת ומגנה על הילדים מפני פשיעה ועבריינות ומאפשרת לילדים הזדמנויות מיטיבות. אחת האימהות סיפרה:

בבית היו לו התקפי זעם ובעיות התנהגות קשות. בפנימייה הוא מאוד התקדם. אני חושבת שבבית לא הצלחתי אתו ובפנימייה הם כן הצליחו.

משתתפות אחרות חיזקו אותה ואמרו, שחשוב שהילדים יגשימו את עצמם בלימודים ובחברה.

אחת המשתתפות תיארה את העימותים התכופים, שאפיינו את הקשר בינה לבין בנה לפני שהותו בפנימייה, סיפרה איך הוחלפו בתקשורת טובה יותר ובביטויים של חום ואהבה מצידה. משתתפת אחרת סיפרה:

כשהילד מגיע, אני צריכה להתארגן מחדש ויש אחריות כבדה, וכשהוא בפנימייה אני רגועה.

התערבות קבוצתית עם אימהות שילדיהן הוצאו מהבית

המשתתפות האחרות תמכו בה ואמרו שהפנימייה שותפה לאחריות על גידול הילדים. אחריות שמבחינתן מלווה בקשיים ובוויתורים על צרכיהן האישיים. בהמשך הרגישו האימהות פחות מאוימות ופגועות מכך שהילדים הושמו בפנימייה, ואף נשמעו קולות:

מה יש לו לעשות בבית, בפנימייה לפחות יש לו חברים ומה לעשות.

ההישגים של הילדים בפנימייה עודדו את האימהות לחשוב שהחלטת רשויות הרווחה להוציאה את הילדים מהבית הייתה נכונה. במפגשים אלה הייתה אורה של אינטימיות וקרבה בין המשתתפות. במפגש השמיני התפתחה האינטימיות לכידות של הקבוצה מול המנחות. היו ביטויים של תוקפנות וכעס בשל הבדלי הכוח ביניהן, ועל שהחלטו החלטות גורליות עבורן ועבור ילדיהן מבלי לשתף אותן. הכעס כלפי המנחות וכלפי שירותי הרווחה לא היה על עצם ההחלטה על הוצאת הילדים מהבית, אלא על התהליך שנשא אופי לא שוויוני. המנחות נתנו לגיטימציה לכעס של האימהות ואפשרו להן לבטא אותו, לצד מסר שאפשר גם להתגבר על הכעס.

פגישות 9-10

מטרת הפגישות האלה הייתה חיזוק הכוחות של המשתתפות, הכרה בתכונותיהן הטובות כנשים וכאימהות בתוך הקבוצה ומחוץ לה, חיזוק הביטחון בעצמן בהמשך ההתמודדות עם גידול הילדים וטיפול בהם. האימהות בחרו קלפים המציגים תכונות חיוביות שלהן. עלו תכונות של יכולת הקשבה, נתינה לילדים, נתינה לחברות הקבוצה באמצעות בישול ואפייה, אמון ובטחון שהן מרגישות זו אל זו, פתיחות, יכולת הקשבה ללא שיפוטיות גם לילדים ויכולת ליצור קשרים עם גורמים מחנכים וטיפוליים בפנימייה. אחת האימהות שיתפה:

אני יכולה להקשיב ללא גבולות ממש בלי להעביר ביקורת לשכנות, לחברות, לילדים.

אימהות אחרות תיארו נועם הליכות:

גם כשרע לי מבחוץ אני תמיד נעימה וההורים בגן מאוד אוהבים לדבר איתי כי אני נעימה.

אני חושבת הרבה על מה שקורה כאן בקבוצה ולומדת מכולן, שנעים להיות פה ושמיכים אחת את השנייה.

כל אחת מהמשתתפות ביטאה את תכונותיה הייחודיות גם אם אינן טובות עבורה, כמו נתינה ללא גבולות. חברות הקבוצה גילו סבלנות לייחודיות, לדמיון ולשוני של כל אחת מהן. הייתה אורה של כבוד והדדיות זו כלפי זו וכלפי המנחות. בשלב זה בלט

גלית הראל, תהילה עצמון, ליאת שפירא ורחל דקל

השוני בין המשתתפות כייחודיות, בעלות תכונות וכוחות ייחודיים משלהן לצד ביטויים של קרבה ואינטימיות.

פגישות 11-12

פגישות אלה עסקו בפרידה ובסיום הקבוצה. מטרתן הייתה לעבד את חוויית הפרידה בתוך הקבוצה, ולסכם את הפגישות ואת התהליך הקבוצתי באופן שיאפשר לאימהות התמודדות עצמאית גם ללא הקבוצה. נושא הפרידה היה טעון במיוחד בקבוצה, בגלל חוויית הפרידה והאובדן בקשר עם הילדים שהוצאו מהבית בכפייה. האימהות התבקשו לבחור חפץ, שמייצג עבורן את הפרידה באופן כללי. הן בחרו להתייחס לפרידה מילדיהן וביטאו באופן אסוציאטיבי את הכאב שבפרידה. אחת המשתתפות בחרה רובה ואמרה: כשלקחו לי את הילדה לפנימייה הרגשתי כאילו שוורים בי, לא הייתה לי שליטה על זה.

אם אחרת בחרה ספר ואמרה שעכשיו אין לה למי לקרוא סיפורים, כפי שנהגה כל לילה לפני השינה. אם אחרת בחרה פטיש, שהזכיר לה את הסמכות של השופט, שפסק להוציא את ילדיה מהבית. במפגש האחרון דיברו המשתתפות על חשיבות הקבוצה עבורן: מה הן למדו על עצמן ועל משפחתן, איך הרגישו בקבוצה, האם היו קשיים. המשתתפות תיארו תהליך של בניית אמון כלפי החברות ובעיקר כלפי המנחות. בהתחלה היה קשה, הייתה בעיה של אמון אבל שהכרתי יותר ראיתי, שגם לאחרות יש קשיים וזה הקל.

משתתפות אחרת סיפרה:

בהתחלה היה חוסר אמון וגם לא האמנתי שאני אפתח. למדתי שלהיפתח זה להשתחרר. אני יוצאת מכאן רגועה.

המשתתפות דיברו על תחושת הבדידות שהרגישו כאימהות שילדיהן נלקחו מהן, על כך שבקבוצה הן יצרו קשרי חברות, ושימשיכו כנראה גם אחרי הפעילות. הן הדגישו גם את חשיבות הנושאים שהועלו בקבוצה, שהיו משמעותיים עבורן, ושאף אחד אחר לא התעניין בהם קודם לכן. אחת המשתתפות אמרה:

אלה היו נושאים שהיה לי מאוד אכפת מהם, אבל אף אחד לא התעניין בי בנושאים האלה.

אחרת אמרה:

הרגשתי שאני נפתחת. ירדה לי אבן מהלב. אחותי מקנאה בי שיש לי קבוצת הורים.

המשתתפות דיברו גם על הקושי שלהן ליישם דברים שעלו בקבוצה, כמו הצבת גבולות, או ביטוי אהבה במתנות וממתקים.

סיכום ודיון

המאמר מתמקד בעבודה קבוצתית עם אימהות שילדיהן הוצאו בכפייה ממשורתן בידי רשויות הרווחה ובתי המשפט ושהושמו במסגרות חוץ-ביתיות. עבודה קבוצתית זו היא ייחודית וראשונית בארץ, כיוון שעובדות סוציאליות לחוק הנוער, שנקטו בהליכים משפטיים למען הילדים ואשר נתקלו בהתנגדות ההורים להליך ההוצאה מהבית, הן אלו שהנחו את קבוצת האימהות לאחר הוצאת הילדים.

כבר במהלך הראיונות עלו דילמות מרכזיות, והן ליוו את המשך הפעילות בקבוצה ומשקפות את ייחודה. את אוכלוסיית היעד של הקבוצה מתארים אנשי המקצוע בדרך כלל כ"חלשה", שיש לה "מסוגלות הורית נמוכה", ו"שאינה בת טיפול" (רוזנפלד וסייקס, 2000; Meritt, 2009). על בסיס הסטריאוטיפים הללו עלו שאלות וחששות: האם המנחות יצליחו לגייס את האימהות לטיפול? האם יתמידו בהשתתפות? איזה תהליך אישי וקבוצתי יכול להתרחש בתנאי פתיחה אלה? תהליך הקבוצה ותוצאותיה מצביעים על הקושי בהנחיית קבוצה שכזו, מחד גיסא, ומאידך גיסא על המשמעות הייחודית והחשיבות הרבה בהנחיית קבוצה זו על ידי אותן עובדות סוציאליות לחוק הנוער, שהמליצו על הוצאת הילדים מהבית.

כאמור, אחד האתגרים בהנחיית קבוצה שכזו, הוא תהליך בניית אמון בין חברות הקבוצה ובין עצמן, ובין לבין מנחות הקבוצה. בתחילת התהליך הקבוצתי היה ניכר כי המשתתפות הרגישו כעס גדול והאשימו את רשויות הרווחה באבל ובאובדן שנגרמו להן בגלל הוצאת ילדיהן מהבית. חוסר האמון במנחות, שהן עובדות סוציאליות לחוק הנוער, שהמליצו על הוצאת הילדים מהבית, והמשקעים ביחסים, העיבו על האפשרות לקיים את הקבוצה. רוב המשתתפות הדגישו את החוויה השלילית בקשר שלהן עם מערכת הרווחה, תחושת ניכור, והעדר זמינות של העובדות הסוציאליות לחוק הנוער. חלק מהמשתתפות תיארו ניסיונות נואשים וכושלים ליצור קשר טיפולי עם רשויות הרווחה לאחר הפרידה מהילד.

הבחירה במודל של פסיכותרפיה קבוצתית תמיכתית קצרת-מועד בעבודה עם אימהות, שילדיהן הוצאו בכפייה מבתיהן, הביאה יתרונות רבים לצד חסרונות. ההומוגניות המתבקשת מבחינת המאפיינים האישיים והבעיות שעמם מתמודדים חברי הקבוצה, מקדמת תחושת שייכות לקבוצה ולתכנים העולים בתוכה תוך פרק זמן קצר. כפועל יוצא מכך, השיח הטיפולי בין המשתתפים מתמקד במטרות ספציפיות ובתהליכים ממוקדים (Poey, 1985; Shulman, 1999).

מסגרת טיפולית זו אפשרה למשתתפות להיפתח ולשתף את שאר החברות בתחושת הבדידות והכישלון וברגשות הבושה והאשמה, שליוו את הליך ההוצאה מהבית. כמו כן, העבודה הקבוצתית אפשרה לאימהות התבוננות נוספת על ההחלטה מנקודת ראות

חיצונית ופחות מאשימה, וכך להסתגל טוב יותר לתפקיד ההורי החדש – תפקיד הכולל התאמה לצורכי הילד המתגורר בפנימייה, תחושת ערך עצמי והורות מיטיבה יותר (Pardeck, 2004). בנוסף, הקבוצה אפשרה לאימהות לבטא את הכעס והכאב כלפי הרשויות. המנחות, כנציגות של הממסד, יכלו להכיל כאב זה.

יאלום ולשץ (2006) מתארים את התמה "אוניברסליות" בקבוצה כגורם טיפולי מרפא. החוויות הדומות שעמן הגיעו המשתתפות לקבוצה הקלו על תחושת הבדידות, הבושה והאשמה. ההזדהות עם הזולת יוצרת חוויה של "שותפות גורל". חוויה זו מאפשרת פתיחות והזדמנות להתחלק עם אחרים בדברים אינטימיים, לקבל אישור ולהתקבל על ידי זולתם. בקבוצה חשפו האימהות את סיפורן לראשונה. תהליך הוצאה של ילד מהבית הוא תהליך דיסקרטי (המידע חסוי והדיון בבית המשפט מתנהל בדלתיים סגורות) והקבוצה העניקה לנשים עוצמה ותמיכה הדדית שלא התאפשרה עד כה במסגרת טיפולית אחרת. בנוסף, בקבוצה ניתן מידע על הפנימייה, וזה סייע במיוחד לאימהות שהיו בתחילת דרכן בתהליך, ואשר שמעו מאימהות אחרות סיפורי הצלחה ועצות מתוך נסיוןן האישי. אולם בסיום התהליך הקבוצתי נראה כי האימהות התקשו להיפרד וביטאו חשש שלא יצליחו ליישם את כל אשר למדו במהלך הפעילות הקבוצתית.

לאור האמור נראה כי למודל זה של פסיכותרפיה קבוצתית תמיכתית קצרת-מועד יש גם חסרונות. היות שהמודל ממוקד במטרות ובתהליכים מובנים, הוא אינו מאפשר לאימהות המשך של תהליך גדילה והתפתחות בתוך הקבוצה מעבר למטרות שנקבעו בתחילת התהליך הטיפולי ביחד עם המנחות.

ככל הידוע לנו, יש כיום מעט תוכניות התומכות בהורים שילדיהם גדלים במסגרת חוץ-ביתית, וניכר חסר בתוכניות ייחודיות לאוכלוסיית ההורים שילדיהם הוצאו בצו בית משפט. מרבית תשומת הלב ניתנה לילדים שהוצאו מהבית, ופחות לחוויותיהם של ההורים. וזאת אף שהוצאת ילדים מהבית מערערת את שיווי המשקל המשפחתי, והיא משמעותית לקשר עם הילדים ולהתפתחותם במסגרת חוץ-ביתית (ברקוביץ, 2003; וינר ווינר, 1990; כורזים, 1996; לאופר, 1991; לויט, 1999; שכטר, 2005; Festinger, 2006; Schiff & Benbenishty, 2002; Newman & Blackburn, 1983).

כאמור, עבודה קבוצתית זו היא חלוצית בארץ, והמסקנות וההמלצות העולות מהמאמר הן ראשוניות ומבוססות על הערכת המחברות. לכן אפוא צריך לבסס את המסקנות העולות מהמאמר בקבוצות טיפוליות נוספות, כמו באזורים נוספים בארץ ובקרב אבות, שכאמור סירבו להשתתף בקבוצה הנוכחית בשלב הזימון לראיונות. בנוסף, עולה צורך במחקר לשם הערכת היעילות של הפעילות הקבוצתית. לדוגמה: אפשר להשתמש בראיונות עומק ובשאלונים מובנים לפני תחילת הקבוצה, במפגש האחרון, חודש לאחר סיום הקבוצה ואף שנה אחריו. השאלונים שיועברו למשתתפים לפני תחילת הקבוצה יכולים לבדוק את רגשותיהם של ההורים ביחס לפרידה מילדיהם,

הקשר שלהם עם העובדות הסוציאליות לחוק הנוער ועם ילדיהם השוהים בפנימייה. הממצאים עשויים לשמש לשם הערכת תרומת הקבוצה למשתתפים ולשם בדיקת מימוש המטרות הטיפוליות.

לסיכום, נוסף לצורך בטיפול בילדים במסגרות חוץ-ביתיות, עולה גם צורך בהתערבות עם הורים שילדיהם הוצאו מהבית שלא מרצונם. עובדים סוציאליים לחוק הנוער יכולים לסייע בעיבוד התכנים הרגשיים של ההורים וליצור עימם דיאלוג הנושא אופי טיפולי, שאינו מתאפשר במסגרת בית המשפט. כמו כן, להערכתנו ההיכרות העמוקה של עובדים סוציאליים לחוק הנוער עם התכנים הרגשיים של ההורים עשויה לסייע לאנשי מקצוע בהתבוננות מערכתית רחבה יותר, ובכך לתרום לתהליך קבלת ההחלטות בנושא אלימות במשפחה הן בעבודה עם הילדים והן בעבודה עם ההורים.

מקורות

- ברקוביץ, ז. (2003). תפיסת הורים את השינויים במשפחתם בעקבות הוצאת ילד אחד או יותר לפנימייה. עבודת מוסמך. רווחה ובריאות, אוניברסיטת חיפה.
- דולב, ט., בנבנישתי, ר. וטימור, א. (2001). ועדות החלטה בישראל: ארגון, תהליכי עבודתן ותוצאותיהן: דוח מסכם. ירושלים: גוינט-מכון ברוקדייל.
- הויזליך, צ. (1986). חלוקת הזמן של עובדים סוציאליים בפנימיות ילד ונוער בישראל. עבודת מוסמך, עבודה סוציאלית, אוניברסיטת תל-אביב.
- וולפספלד, ל. (1999). הערכת סיכון וקבלת החלטה להוציא ילדים מבתיים: השיפוט וההנמקות אצל עובדים סוציאליים. עבודת מוסמך, עבודה סוציאלית, האוניברסיטה העברית.
- וינר, א. ווינר, י. (1990). ילדים בחסות אנוש. ירושלים: הוצאת שוקן.
- יאלום, א. ולשץ, מ. (2006). טיפול קבוצתי: תאוריה ומעשה. אורי-יהודה: הוצאת כנרת.
- ילדים בישראל (2011). שנתון סטיסטי, המועצה הלאומית לשלום הילד, המרכז למחקר ופיתוח. כורזים, י. (1996). השירות לילד ולנוער 1994/95. ירושלים: משרד העבודה והרווחה.
- לאופר, ז. (1991). שמירת קשר משפחתי בפנימיות לילדים בני 6-14 שנים. חברה ורווחה, יא, 176-183.
- לאופר, ז. (2005). על הכוח לשחרר — אימהות לילדים בפנימיות. מתוך ב. כהן וא. בוכבינדר (עורכים), מן הכוח אל הפועל, גישת הכוחות בעבודה סוציאלית (91-112). אוניברסיטת תל-אביב.
- לביא, א. (2000). חווית הפרידה של אימהות בעקבות השמת ילדיהן במסגרות פנימייתיות. עבודת מוסמך בעבודה סוציאלית, אוניברסיטת בר-אילן.
- לויט, ש. (1999). מערכת תומכת הורות במצב של השמה חוץ-ביתית בכוח החוק. מתוך נ. בר (עורכת), מעל ומעבר: מה עוד אפשר לעשות למען ילדים בסיכון. אשלים — עמותה לתכנון ולפיתוח שירותים לילדים ובני נוער בסיכון ומשפחותיהם.
- סימקין, ח. וסדן, א. (2007). סוגיות של שליטה ועוצמה בתהליך ההתערבות המקצועית של פקידי סעד לחוק הנוער: נקודת מבטם של פקידי סעד ושל הורים במשפחות שבהן הייתה התערבות בחוק. ביטחון סוציאלי, 75, 115-137.
- סלונים-נבו, ו. ולנדר, י. (2004). האם טובת הילד יכולה להתקיים בנפרד מטובת המשפחה? מחשבות והמלצות לשינוי. חברה ורווחה, כד, 401-433.

- רוזנפלד, י. וסייקס, י. (2000). והיינו הולמים – לקראת שירותים טובים דיים בעבור משפחות וילדים. חברה ורווחה, כ, 421–443.
- שכטר, י. (2005). הסתגלות משפחות להוצאת ילדים מהבית. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת תל-אביב.
- Abidin, R. (1995). *Parenting stress index* (3rd ed). Odessa, FL: Psychological Assessment Resources.
- Ben Yehuda, Y., Attar-Schwartz, S., Ziv, A., Jedwab, M., & Benbenishty, R. (2010). *Experience of Israeli health professionals with reporting child abuse and neglect and their perceived training needs: A research report*. Jerusalem: Haruv Institute.
- Bowlby, J. (1973). *Attachment and loss, Vol. 2. Separation: anxiety and anger*. New York, NY: Basic Books.
- Festinger, T. (1983). *No one ever asked us: A postscript to foster care*. New York, NY: Columbia University Press.
- Haagenstad, S. J. (1991). *Family members' perceptions of separation and placement when a child is placed in residential care*. Unpublished doctoral dissertation, University of Alabama.
- Jenkins, S., & Norman, E. (1972). *Filial deprivation and foster care*. New York, NY: Columbia University Press.
- Johnson, J. (1999). Childhood maltreatment increases risk for personality disorders during early adulthood. *Archives of General Psychiatry, 56*, 600–606.
- Lewis, C. (2011). Providing therapy to children and families in foster care: A systemic-relational approach. *Family Process, 50*, 436–451.
- Luthar, S., & Suchman, N. (2000). Relational psychotherapy mothers' group: A developmentally informed intervention for at risk mothers. *Development and Psychopathology, 12*, 235–253.
- MacKenzie, K. R. (1997). *Time-managed group psychotherapy: Effective clinical application*. Washington, DC: American Psychiatric Press.
- MacKenzie, K. R., & Livesley, W. J. (1983). A developmental model for brief group therapy. In R.R. Dies & K.R. MacKenzie, (Eds.), *Advances in Group Psychotherapy* (pp. 101–116). New York, NY: International Universities Press.
- Marziali, E., Damianakis, T., Smith, D., & Trocme, N. (2006). Supportive group therapy for parents who chronically neglect their children. *Families in Society, 87*, 401–408.
- Merrit, D. H. (2009). Child abuse potential: Correlates with child maltreatment rates and structural measures of neighborhoods. *Children and Youth Services Review, 31*, 927–934.
- Morrison, J., Mishna, F., Cook, C., & Aitken, G. (2011). Access visits: Perceptions of child protection workers, foster parents and children who are Crown wards. *Children and Youth Services Review, 33*, 1476–1482.
- Newman, T., & Blackburn, S. (2002). Transitions in the lives of children and young people: Resilience factors. Interchange 78. Edinburgh: Scottish Executive. Retrieved from: <http://www.scotland.gov.uk/Resource/Doc/46997/0024005.pdf>, (8/10/2006).
- Pardeck, J. T. (2004). Treating child abuse and neglect with family therapy intervention. *Family Therapy, 31*, 17–32.
- Poey, K. (1985). Guidelines for the practice of brief dynamic group therapy. *International Journal of Group Psychotherapy, 35*, 331–353.

התערבות קבוצתית עם אימהות שילדיהן הוצאו מהבית

- Rejent, D. (1991). *The relationship between filial deprivation and adjustment to residential treatment among seven-to-fourteen-year-old children*. Unpublished doctoral dissertation, Columbia University, New York.
- Rosenfeld, A. A., Pilowsky, D. J., Fein, E., Simms, M. D., Halfon, N., Irwin, M., Fine, P., Thorpe, M., Alfaro, J., Saletsky, R., & Nickman, S. (1997). Foster care: An update. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 36, 448–457.
- Sanders, R., Jackson, S., & Thomas, N. (1996). The balance of prevention, investigation and treatment in the management of child protection services. *Child Abuse & Neglect*, 20, 899–906.
- Schiff, M., & Benbenishty, R. (2006). Functioning of Israeli group-homes alumni: Exploring gender differences and in-care correlates. *Children and Youth Services Review*, 28, 133–157.
- Shulman, L. (1999). *The skills of helping individuals, families, groups, and communities*. Itasca, Illinois: F.E. Peacock Publishers.

